

— welke markt, die van de Arabische zeeën of de wereldmarkt, of beide? — ; veel meer dan de organisatie van de compagnieën — de organisatie waar, die in Azië of in Europa, of beide? — ; veel meer dan de rol van de inheemse tussenpersonen, omdat die op Azië betrekking heeft en niet in eerste instantie op de wereldmarkt. Al deze onderwerpen lijken mij te veel voor een dissertatie. Er wordt met twee variabelen gewerkt, de Europese invloed in de Arabische zeeën en de integratie van de Arabische zeeën in de wereldhandel. Doordat er te zeer discussie wordt gevoerd met auteurs die de invloed van de Europese handel op de economieën van Azië probeerden vast te stellen, wordt uit het oog verloren dat voor de integratie van de Arabische zeeën in de wereldhandel evenzeer van belang is hoe en in welke hoeveelheden producten uit deze gebieden werden verhandeld op de wereldmarkt. Daarbij is het niet voldoende handel in enkele producten op de wereldmarkt te vermelden en veel te vertellen over het karakter van de smokkelhandel tussen de Arabische zeeën en Amerika. De totale structuur van de wereldhandel en zijn omvang moet daarbij aan de orde komen. Dat is een immens terrein wat in dit boek nauwelijks wordt behandeld. Gezien de andere onderwerpen kon dat ook niet. Een beperking van de probleemstelling is dan de enige oplossing.

Zelfs terwijl maar een deel van de relevante onderwerpen aan de orde komt, blijft de betoogtrant rudimentair. Vaak wordt begonnen met een theorie of een opvatting aan te vallen, dan wordt daar een eigen theorie of opvatting tegenover geplaatst die echter slechts met één voorbeeld wordt gestaafd. Het betoog wordt vaak een debat waarbij de uitgekozen onderwerpen uit het oog worden verloren. De uitgekozen onderwerpen en de gegevens uit de bronnen hadden meer systematisch bewerkt moeten worden. Toch kent deze dissertatie duidelijk positieve kanten. Nog nooit zag ik zoveel literatuur over de Arabische zeeën bijeen. De literatuurlijst omvat ongeveer 765 titels. Veel gegevens over bijna onbekende onderwerpen werden zo aan het licht gebracht. Als men iets wil weten over de geografie van de Arabische zeeën, of over de handel tussen de kust van Oost-Afrika en Amerika dan hoeft men deze dissertatie maar te raadplegen. Er worden belangrijke onderwerpen aan de orde gesteld en de manier waarop de literatuur daarover wordt besproken en bekritiseerd is intelligent en bevordert de discussie. Wie nader onderzoek wil doen over de Arabische zeeën, de Europese invloed aldaar en hun integratie in het wereldhandelssysteem in de zeventiende eeuw doet er verstandig aan deze dissertatie te raadplegen.

H. K. s'Jacob

J. van den Broeck, *De historiografie van het recht in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw* (Iuris scripta historica II; Brussel: Wetenschappelijk comité voor rechtsgeschiedenis, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990, 141 blz., Bf800,-, ISBN 90 6569 431 6).

Dit boek beoogt een beschrijving te geven van alle boeken en geschriften met rechtshistorische uiteenzettingen die in de achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden — met inbegrip van het prinsbisdom Luik — geschreven en al dan niet gepubliceerd zijn. Het is het eerste deel van een nieuwe serie van studies over de geschiedenis van het recht in de Zuidelijke Nederlanden, waarvoor in de jaren tachtig plannen zijn gemaakt. De serie staat onder auspiciën van het Comité voor rechtsgeschiedenis, één van de acht comités, die in 1979 werden opgericht door de klasse der letteren van de Koninklijke Academie van wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Wat betreft de uitgave van de serie werkt het Comité voor rechtsgeschiedenis samen met de Algemene praktische rechtsverzameling.

Met grote ijveren nauwgezetheid heeft Van den Broeck allerlei materiaal uit de periode 1700-1795 bijeengebracht. Niet alleen gedrukte boeken en brochures heeft hij in zijn boek opgenomen, maar ook handschriften uit verscheidene verzamelingen. In totaal laat hij ongeveer 88 afzonderlijke werken met een rechtshistorisch karakter of met rechtshistorische passages de revue passeren. Slechts weinige daarvan zijn in het Nederlands (Vlaams) geschreven; de meeste in het Frans of het Latijn. Voor zover het gaat om uitgegeven werken waarvan het jaar van uitgave bekend is blijkt, dat verreweg de meeste daarvan verschenen zijn in de periode 1780-1795. Dat deze periode zo rijk aan geschriften is, is vooral te danken aan de prijsvragen die de *Academie impériale et royale des sciences el belles-lettres de Bruxelles*, opgericht in 1769, in die jaren uitschreef. Een aantal van deze prijsvragen heeft een rechtshistorische kwestie tot onderwerp, wat geleid heeft tot 'clusters' van geschriften over zo'n onderwerp. Daarbij gaat het meestal om onderwerpen op het gebied van de staatsrechtsgeschiedenis. Ook brandende politieke kwesties in die tijd hebben nogal eens polemieken tot gevolg gehad met verscheidene geschriften pro en contra. Een voorbeeld daarvan zijn de brochures naar aanleiding van het verbod van de prins-bisschop van Luik tot opening van nieuwe speelzalen in Spa in 1785. In deze geschriften, waarin onder andere de bevoegdheid van de prins-bisschop om dit te doen aan de orde wordt gesteld, staat de rechtsgeschiedenis in dienst van de actualiteit en wordt zij gebruikt om er argumenten aan te ontleen ter ondersteuning van de verschillende standpunten van de polemisten. Dit is het logisch gevolg van het feit, dat men toentertijd in het gehele rechtsleven te maken had met regels en instellingen uit een soms zeer ver verleden, hetgeen overigens in die tijd voor het uitbreken van de Franse Revolutie in geheel Europa het geval was. In zijn inleiding wijst de schrijver ook op dit verschijnsel. Veel juridische werken hebben daarom een belangrijke rechtshistorische inleiding en ook in historische werken vindt men rechtshistorische passages.

Eén van de problemen, waarmee de schrijver geconfronteerd werd, was de presentatie van het door hem vermelde materiaal. Hij loste dit op door de boeken, brochures en handschriften onder te brengen in twee rubrieken: § 1 rechtstakken (publiekrecht (dat wil zeggen voornamelijk staatsrecht en staatskerkenrecht) en privaatrecht) en § 2 formele rechtsbronnen (geschreven recht, kanoniek recht, romeins recht, wettenrecht, gewoonterecht en leenrecht). Binnen de verschillende rubrieken worden de daarin opgenomen werken behandeld, uitgaande van de schrijvers, voorzover dezen bekend zijn. Welke systematiek aan de ordening binnen deze subrubrieken ten grondslag ligt, is mij echter niet geheel duidelijk. Van den Broeck geeft hierover ook geen uitleg. Ook is niet altijd duidelijk waarom hij een boek of geschrift in een bepaalde subrubriek geplaatst heeft. De subrubriek 'privaatrecht' is bijvoorbeeld wel heel summier met zijn twee bladzijden, terwijl men onder de subrubrieken van § 2 allerlei werken tegenkomt die met evenveel recht in deze subrubriek van § 1 opgenomen hadden kunnen worden. De onderverdeling van § 2 roept trouwens enige vraagtekens op. De subrubriek 'geschreven recht' dankt zijn bestaan naast de andere subrubrieken in deze paragraaf kennelijk alleen aan twee inzendingen op een prijsvraag van de Academie uit 1776, waarbij het ging om de vraag van welk geschreven recht men zich in de Nederlandse gewesten sedert de zevende tot de dertiende eeuw bediend heeft.

Wat ook op de indeling van het boek aangemerkt kan worden, zeer te waarderen is, dat Van den Broeck van elk van de 46 schrijvers, van wie hij een of meer geschriften opgenomen heeft, in het kort iets meedeelt en dat hij ook van elk geschrift een korte karakteristiek geeft. De onderzoeker krijgt daardoor allerlei welkome informatie. Aan het boek is een uitgebreide lijst van geciteerde bronnen en werken toegevoegd, waarin men behalve de opgenomen handschriften en gedrukte werken, ook boeken en artikelen met betrekking tot deze handschriften en

werken vinden kan. Om uit te vinden waar deze in de tekst behandeld worden moet men dan weer de index raadplegen. Een verwijzing bij elk in de lijst opgenomen geschrift uit de achttiende eeuw naar de bladzijde waarop dat besproken wordt, zou de toegankelijkheid van het boek nog versterkt hebben.

B. S. Hempenius-van Dijk

R. Herpelinck, *Hel bisdom Ieper, 1762-1789* (Roeselare: Westvlaams verbond van kringen voor heemkunde, 1991, 479 blz.).

Deze studie is de herwerkte uitgave van het proefschrift waarmee de auteur in 1989, onder leiding van prof. Cloet, promoveerde en meteen de Etienne-Sabbeprijs voor geschiedenis behaalde.

Herpelinck tracht in haar boek de volgende vragen te beantwoorden: hoe reageerde de katholieke kerk in het bisdom Ieper op 'de eerste maatschappelijke uitingen van de moderne ... mentaliteit'? Volgde dit rurale diocees 'de algemene trend van ontkerkelijking'? Leefde er een 'gevoeligheid voor de pastorale vernieuwingen van de Katholieke Verlichting'? En tenslotte diende 'onderzocht in welke mate de kerkpolitieke experimenten van de Oostenrijkse bewindvoerders ... aansloegen of reactie uitlokten bij het diocesaan bestuur, de clerus en de gelovigen' (5-6).

Het geven van een bevredigend antwoord op al die vragen voor wat het bisdom Ieper aangaat, is zeker geen sinecure. Het bisdom overleefde de concordataire reorganisatie niet en werd vanaf de negentiende eeuw opgeslorpt door het bisdom Gent (later Brugge) voor wat de parochies gelegen in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden betreft, terwijl de dekenijen gelegen in Frans-Vlaanderen in de Franse diocesen werden geïntegreerd. Het gaat dus om een gebied dat ook al in de achttiende eeuw onder twee verschillende wereldlijke overheden, de Franse en de Oostenrijkse, ressorteerde — een gegeven dat niet van aard was de geschiedenis van het diocesane bestuur ervan te vergemakkelijken. De regio werd tijdens beide wereldoorlogen bovendien vreselijk geteisterd en veel archiefmateriaal ging toen verloren.

Dit laatste gegeven verklaart waarschijnlijk waarom niet alle onderdelen van de vraagstelling even grondig beantwoord konden worden. De combinatie van gegevens bewaard in meer dan dertig verschillende archiefdepots (onder meer die van Wenen, Brussel en Rome, maar ook van kleine, afgelegen parochies) met gedrukt bronnenmateriaal en literatuur stellen de auteur in staat het diocesane beleid uit die jaren te tekenen. De inschatting van de reacties bij de bevolking daarentegen kon slechts indirect, hoofdzakelijk via normatieve bronnen gebeuren, en bleef daarom vager. Veel meer dan dat de gelovigen zich zo goed als al lemaal — de stad Duinkerken daargelaten — aan de kerkelijke voorschriften conformeerden, kan eigenlijk niet gezegd worden. Ook het seculiere priesterbeeld verschilt niet erg van datgene wat reeds uit andere studies bekend was.

Wel vernieuwend en inspirerend zijn — in mijn bijziende contemporanistenogen althans — de delen die handelen over de bisschoppen en hun naaste medewerkers, over de verhouding tussen het bisdom en de overheid in Oostenrijk en Frankrijk, en de stukken gewijd aan de pastorale initiatieven.

Zo is er de tegenstelling tussen de afstandelijke, soms opportunistische, Vlaamsonkundige en adellijke bisschoppen de Wavrans en d'Arberg enerzijds, en de pastoraal-actieve, feitelijk-leidinggevende rol gespeeld door de burgerlijke Vlaming kanunnik Van Roo, anderzijds. Blijkbaar weerspiegelden de maatschappelijke spanningen kenmerkend voor het einde van het